
SOBRE LES FONTS DELS *EXEMPLA FABULARIA* DE LA *DISPUTA DE L'ASE**

REGARDING THE SOURCES OF THE *EXEMPLA* *FABULARIA* OF THE *DISPUTA DE L'ASE*

JORDI REDONDO
Universitat de València
jordi.redondo@valencia.edu

Resum: La *Disputa de l'ase* d'Anselm —Antelm? Telm?— Turmeda compta entre els textos més singulars de la prosa quatrecentista. Aquest article tracta de les fonts dels *exempla* esmentats a la raó setzena de l'obra, i per als quals l'excel·lent estudi de García Sempere i Martín Pascual no havia aconseguit de trobar l'origen de totes. La veritable font principal d'aquest conjunt és la *Història dels animals* d'Elià —font alhora del *Fisiòleg* grec, i aquest del llatí—, part de la transmissió manuscrita de la qual remunta al segle XIII. Ultra les nombroses coincidències de Turmeda amb, per ordre de prelación dins l'actual estat de la qüestió, els bestiaris medievals, el *Fisiòleg* llatí i la *Risala al-hayawanat*, cal apreciar aquelles on la font és tan sols Elià, la qual cosa obliga a replantejar la seua recepció a la nostra tradició literària.

Paraules clau: *exempla*, bestiaris, Turmeda, Elià, recepció.

Abstract: The *Disputa de l'ase*, by Anselm —Antelm? Telm?— Turmeda is ranged among the most singular works of fourth-century prose. This paper deals with the sources of the *exempla* quoted at the sixteenth argument, since the excellent study of García Sempere and Martín Pascual did not find the origin of all of them. The true main source of these examples is Aelian's *On the Nature of Animals* —source also of of the Greek *Physiologos*, as this was the source of the Latin version—,

(*) L'autor agraeix el suport del Ministerio de Economía y Competitividad, en el marc del projecte de recerca «Literaturas clásicas e hispánicas en la Baja Edad Media y el Renacimiento», FFI2013-43663. Totes les traduccions són de l'autor. Són també de regreçar els amables i doctes suggeriments dels revisors del treball, i que hem recollit amb profit.

a text being transmitted in Western Europe from XIII century onwards. Beyond the numerous coincidences shown by the Turmedian text with the medieval bestiaries, the Latin *Physiologus* and the Arab *Risala al-hayawanat*, it is noteworthy to point up those places whose only source is Aelian, a matter that makes necessary a reassessment of our literary reception of this author.

Key words: *exempla*, bestiaries, Turmeda, Aelian, reception.

1. EL PROBLEMA DE LES FONTS DE LA *DISPUTA DE L'ASE*

Entre les creacions singulars de la literatura catalana medieval, la *Disputa de l'ase* d'Anselm Turmeda (Alemany 2003) exemplifica a bastament la manca d'informació sobre les característiques de l'obra: no en coneixem ni la gènesi, ni els patrons compositius, ni els models literaris, llevat que considerem satisfactòria la consueva teoria del tractat àrab posada en circulació per Asín y Palacios el 1914 (Asín y Palacios 1914; Samsó 1971-1972; De Epalza 1987: 10; Tornero 1984: 19-20). En un altre lloc ja vàrem discutir les grans mancances d'aquesta teoria (Redondo 2000). A la seua edició —comparable en aspectes determinants a la de Fouché-Delbosc—¹ Llinarès adoptava una metodologia diferent tot cercant d'establir les fonts del text dins la producció literària europea de l'època, i això li feia trobar una resposta a la pròpia manifestació de Turmeda: «encara, el mestre de les Propietats, qui és fill d'Adam com vós, en dóna més gran testimoniatge en dir que el voltor sent les coses mortes de cent llegües lluny» (Olivar 1928: 46-47; Llinarès 1984: 59-60). L'autor al·ludit és el framenor anglès conegut com a Bartholomaeus Anglicus, autor cap a l'any 1247 d'un *Liber de proprietatibus rerum* que Turmeda pogué també conèixer mercès a les versions italiana, francesa o occitana.² En qualsevol cas, el fet de tractar-se d'un autor del seu orde havia de facilitar a Turmeda la familiarització amb aquesta obra. Llinarès esmenta en diversos passatges aquest text com a font del nostre autor, asserció que mereix tot el crèdit atesa la confirmació que

1. Fouché-Delbosc 1911; Llinarès 1984. Cap dels dos autors no fa altra cosa que reeditar el text de la versió francesa publicada el 1544 a Lió.

2. L'edició més recent és la de van den Abeele, Meyer & Long 2005. La versió italiana és obra de Vivaldo Belcazer i es data l'any 1309; la francesa, obra de Jean Corbechon, es data el 1372; la versió occitana hauria estat composta cap a finals del segle XIV, cf. Llinarès 1984: 25. Hi ha una edició parcial recent d'aquesta versió, cf. S. Ventura, *Cultura enciclopèdica nell'Occitania dei trovatori: il libro XV dell'Elucidari de las propietatz de totes res naturals*, Florència, 2010.

de manera gairebé programàtica ens en dona l'autor mateix. Ara bé, Bartholomaeus Anglicus no fou l'única font emprada per Turmeda, que en aquest aspecte mostra prou bé com la teoria de l'origen oriental de l'obra requereix una revisió molt a fons.

La qüestió de les fonts de bona part dels exemples extrets de la faula, *exempla fabularia* doncs, molts dels quals protagonitzats per animals, té en la contribució de Marinela Garcia Sempere i Llúcia Martín Pascual, ambdues amb experiència sobre el text (Martín Pascual 1995; Garcia Sempere 1995), un treball que marca un abans i un després (Garcia Sempere & Martín Pascual 1996; vegeu també Martín Pascual 2015). Com a punt de partença de la present contribució, parem atenció a les paraules de les dues investigadores:

—El pes de la doctrina cristiana, la figura de l'ase i el to irònic i burlesc, a més del fragment de les profecies, allunyen l'obra de Turmeda de la font àrab i trobem que aquestes peculiaritats són producte, en part, de l'actitud dualista que Turmeda practicà al llarg de la seua vida i, en part, de la utilització d'altres models literaris, tant pel que fa a la forma com pel que fa al contingut.

—Els passatges d'història natural i zoologia estricta de la disputa evidencien el coneixement d'una sèrie de llibres de tradició enciclopèdica i naturalística procedent dels clàssics i del *Physiologos*. L'original àrab valorava els animals no per les característiques naturals pròpies sinó per la capacitat de lloar Déu.³

La nostra intenció és ara la de completar parcialment la tasca duta a terme per Garcia Sempere i Martín Pascual, per a la qual cosa hem fet una comparació d'una part dels *exempla* turmedians, els de la secció final de l'obra, amb la tradició animalística grega, i molt especialment amb la *Història dels animals* de Claudi Elià, autor del qual hem tractat ja a altres treballs (Redondo 2013, 2014, 2015).

2. EL TEXT D'ELIÀ I L'OBRA DE TURMEDA

El coneixement a l'Occident europeu de l'obra d'Elià s'inicia precisament amb la literatura científica de l'època tardomedieval.⁴ Més endavant, també la literatura de creació s'hauria fet eco de la recepció de la *Història dels animals* arran d'un motiu que era ja conegut mitjançant l'apologètica cristiana, el del lleó amansit per la pietat.⁵

3. Garcia Sempere & Martín Pascual (1996: 210).

4. García Arranz 1996: 77: «Al igual que sucedió con la obra de Aristóteles, la obra de Eliano fue desconocida a lo largo de los siglos medievales, hasta que fue redescubierta en el siglo XIII, centuria en la que se fechan los códices más antiguos conservados del *De natura animalium*».

5. Una versió cavalleresca és el *Yvain Li Chevalier au Lion*, connectada amb el cicle artúric.

Val a dir, tanmateix, que la recepció d'Elià no ha sigut encara abordada de manera satisfactòria, ni a la baixa edat antiga (Vian 1988), inclosa la primera literatura cristiana (Bronston 1961), ni a la literatura medieval; en aquesta, d'altra banda, hi ha una certa diferència entre l'atenció atorgada a la literatura grega mateixa (Opelt 1978; Kindstrand 1986; Capponi 1992) i a les seues contemporànies occidentals (Redondo 2015). D'acord amb aquesta línia interpretativa, s'ha indicat la influència d'Elià a la literatura castellana, on apareix per primera vegada a *Las Sergas de Esplandián*, la continuació de l'*Amadís de Gaula*.⁶ Ara bé, cal tenir en compte que els més antics manuscrits de l'obra eliània, els de Florència i París, es daten al segle XIII,⁷ la qual cosa indica una atenció més primerenca. Al llarg del segle XIV es copien els còdexs de Munic, Viena i Roma.⁸ Com a prova de l'interès específic pel text eliani, val a observar que alguns d'aquests còdexs contenen només la *Història dels animals*,⁹ mentre que a altres és la primera obra del volum.¹⁰ Tant el marc cronològic com el geogràfic possibiliten el maneig de l'obra per part del nostre Turmeda, que va fer llargues estades a Bolonya entre 1370 i 1380.

Bo i confiant que l'evidència dels textos parlarà per ella mateixa, limitarem els nostres comentaris tant com ens serà possible. L'ordre dels *exempla* és el mateix en què apareixen al text turmedià. Apareixen consecutivament el text de la versió catalana de la *Disputa de l'ase* i el text de Claudi Elià —o d'algun altre autor clàssic, grec o llatí— amb la traducció a peu de plana, on també indiquem l'existència de les fonts medievals, ja sigui Barthelemew o els bestiaris catalans.

6. Cf. Ael. *NA* III 1, XII 23 i XVII 26. Vegeu Campos García Rojas 2010; Orsanic 2013.

7. Es tracta del *Laurentianus* 86, 8, i el *Parisinus gr. supp.* 352, *olim* Vaticanus gr. 997.

8. Són els manuscrits *Monacensis Augustanus* 964, on l'obra d'Elià ocupa les planes 104-238, el *Vindobonensis med. gr.* 51, que conté tan sols la *Història dels animals*, tot i que tan sols parcialment, i el *Vaticanus Palatinus gr.* 260, 1-223; i el *Parisinus gr.* 1376; ja del segle XV són el *Marcianus* 518, el *Vindobonensis med. gr.* 7 i el *Neapolitanus* III D 9. Vegeu sobre tots aquests còdexs a De Stefani 1902.

9. És el cas dels còdexs *Vindobonensis med. gr.* 51 i *Vindobonensis med. gr.* 7.

10. És el cas dels còdexs *Laurentianus* 86, 8, on l'obra d'Elià ocupa les planes 14 a 94, el *Parisinus gr. supp.* 352, on l'obra comença al full 23, el *Vaticanus Palatinus gr.* 260, on la *Història dels animals* comprèn els fulls 1-223, el *Laurentianus* 86, 8, on l'obra d'Elià ocupa les planes 1-217, el *Marcianus* 518, amb el text d'Elià a les planes 3-80, i el *Neapolitanus* III D 9, on la *Història dels animals* ocupa les planes 1-237. 1376, 1-29, precisament la part de l'obra que falta al còdex *Vindobonensis med. gr.* 51.

3. FONTS DELS EXEMPLA TURMEDIANES

I. EXEMPLE DE LA TÓRTORA

Què us sembla, frare Anselm, de la vera amor que porta la tortorella a son mascle?, que quan és mort, ella fa molt gran dol i no reposa més sobre arbre verd, ni no beu aigua clara, sinó tèrbola; i si no troba aigua tèrbola, ella l'enterboleix amb els peus, i aleshores beu. I després, resta vídua tot el temps de la vida, sense que vulgui prendre marit.¹¹

Aquest és el text del motiu de la fidelitat de la tórtora a la *Història dels animals* d'Aristòtil:

Ἐχει δὲ τὸν ἄρρενα ἢ τρυγῶν τὸν αὐτὸν καὶ φάττα, καὶ ἄλλον οὐ προσίενται.¹²

Idèntica observació es llegeix a la *Història dels animals* d'Elià:

ὅτι σῶφρων ἐστὶν ἢ τρυγῶν καὶ πλὴν τοῦ συννόμου, ὅτω καὶ συνῆλθεν ἐξ ἀρχῆς, μὴ ἂν ποτε ὀμιλήσειεν ἀσπαζομένη λέχος ὀθνεῖόν τε καὶ ἀλλότριον, ἄνω μοι λέλεκται.¹³

A Aristòtil ja llegim que la tórtora beu sempre sense alçar el cap, apunt que tot just precedeix la frase relativa a la seua fidelitat conjugal:

Ἴδιον δὲ ταῖς περισσεραῖς δοκεῖ συμβεβηκέναι καὶ ταῖς φαμί τε καὶ τρυγῶσι τὸ μὴ ἀνακύπτειν πινοῦσας, ἔαν μὴ ἱκανὸν πίωσιν.¹⁴

No sabem quan es van desenvolupar els dos submotius de no cercar branca gerda i florida i d'enterbolir l'aigua per tal de mostrar el dol per la pèrdua del mascle. Sant Ambrosi es recrea en la castedat de la tórtora, però sense afegir aquests dos motius menors.¹⁵ Remunten, doncs, a Aristòtil el motiu de la fidelitat, a Elià la menció expressa

11. Olivar (1928: 161-162); A. Llinarès (1984: 118) assenyala com a font *Lib. de propr.* XII 35.

12. Arist. *HA* IX 7, 613a: «La tórtora i la femella del pangolí tenen un únic mascle, i a cap altre no s'acosten.»

13. Ael. *NA* X 33: «que la tórtora és casta i que sense el seu cònjuge, amb el qual ha conviscut des d'un principi, no compartiria, abraçant-se'l, un llit foraster i aliè, ha quedat dit més amunt.»

14. Arist. *HA* IX 7, 613a: «És ben sabut que als coloms els esdevé la mateixa particularitat que als pangolins i tórtoras, que quan beuen no alcen el cap si no han begut prou.»

15. Ambros. *Hexam.* v 19 (Migne: col. 247): «Pudicitia ad turturem refertur, ad columbam gratia. Fertur etenim turtur ubi jugalis proprii fuerit amissione viduata, pertaesum thalamos, et nomen habere conjugii; eo quod primus amor fefellerit eam dilecti morti deceptam, quoniam et infidelis ad perpetuitatem fuit, et amarus ad gratiam, qui plus doloris ex morte, quam suavitatis ex charitate generaverit.»

de la castedat, però no pas els submotius esmentats, presents en canvi a Turmeda, i que responen a una tradició medieval ben difosa a la poesia quatrecentista italiana.¹⁶

2. EXEMPLE DE L'ELEFANT

Què us sembla del seny i discreció de l'elefant, qui en tots els actes i fets sembla que sigui fill d'Adam en totes coses, això és que entengui i conegui totes les coses? Talment, que si el palafrener o el vailet que li dóna de menjar ve a morir, ell es dóna tant d'enuig i descontent que s'està dos o tres dies que no vol menjar ni beure, mostrant senyal de tristesa per l'absència del dit vailet.¹⁷

Fins on arriben els nostres coneixements, l'única font és la *Història dels animals* de Claudi Elià, el text de la qual diu el següent:

ὅτε γοῦν Ἀντίγονος ἐπολιόρκει Μεγαρέας, ἐνὶ τῶν ἐλεφάντων τῶν πολεμικῶν συνετρέφετο καὶ θῆλυς, ὄνομα Νίκαια. αὐτῆ τοίνυν ἡ τοῦ τρέφοντος αὐτὸν γυνὴ παιδίον, ὃ ἔτυχε τεκοῦσα πρὸ ἡμερῶν τριάκοντα, παρακατέθετο φωνῇ τῇ Ἰνδῶν, ἧς ἀκούουσιν ἐλέφαντες. ὃ δὲ καὶ ἐφίλει τὸ παιδίον καὶ ἐφύλαττε, καὶ κειμένου πλησίον ἦδετο, καὶ κνυζομένου παρέβλεπε, καὶ καθεύδοντος τῇ προβοσκίδι τὰς μυίας ἀπεσόβει καλάμου κλαδὶ τοῦ παραβαλλομένου ἐς τροφήν· εἰ δὲ μὴ παρῆν τὸ βρέφος, τότε καὶ τροφήν ἀνεστέλλετο.¹⁸

El text de Turmeda presenta un evident escurçament de l'apòleg original.

3. EXEMPLE DE L'ÀLIGA

Què us sembla, així mateix, del seny natural de l'àliga? Que, després que els petits són nats, ella els fa esguardar contra els raigs del sol. I si esguarden i veuen de fit a fit, sap que són sans; i si els veu plorar els ulls, sap que són bords; i els treu desseguida fora del niu.¹⁹

16. Ha tractat la qüestió Rico (1990: 18-27). Cf. Purkart (1975: 58-59): «Alioquin faciam sicut turtur que suum perdidit maritum... Illa quidem postea non sedet in ramo viridi sed gemit in sicco, voce flebili iugiter, et aquam claram turbat cum appetit bibere», etc. Cian (1884: 23) identifica l'origen culte del símil, que s'hauria difós mitjançant els bestiaris; vegeu també D'Ancona (1906: 225-228).

17. Olivar (1928: 162); A. Llinarès (1984: 118) assenyala com a font *Lib. de propr.* xviii 43, tot i que el motiu concret no es llegeix a Bartomeu, el qual, d'altra banda, segueix el relat d'Elià sobre els elefants.

18. Ael. *NA* xi 14: «quan Antígon assetjava els megaresos, amb un dels elefants hom cuidava d'una femella que es deia Nicea. A aquesta femella, la dona de l'home que alimentava l'elefant li va confiar, en la llengua dels indis, que els elefants senten, una criatura que havia infantat trenta dies abans. L'elefant mascle petonejava la criatura i la vigilava, i gaudia amb ell assegut a prop, se l'esguardava quan ploriquejava, i amb la trompa, amb l'ajut de la branca d'una canya que li havien oferit per a menjar, li espantava les mosques mentre dormia. I si el bebè no hi era, aleshores refusava el menjar.»

19. Olivar (1928: 162-163); A. Llinarès (1984: 118) assenyala com a font *Lib. de propr.* xiii 2.

El primer autor a oferir aquest exemple és Aristòtil, a la seua *Història dels animals*:

ὁ δ' ἀλίετος ὄξυωπέστατος μὲν ἐστὶ, καὶ τὰ τέκνα ἀναγκάζει ἔτι ψιλὰ ὄντα πρὸς τὸν ἥλιον βλέπειν, καὶ τὸν μὴ βουλόμενον κόπτει καὶ στρέφει, καὶ ὀποτέρου ἂν ἔμπροσθεν οἱ ὀφθαλμοὶ δακρύσωσιν, τοῦτον ἀποκτείνει, τὸν δ' ἕτερον ἐκτρέφει.²⁰

El següent passatge que ens interessa prové de la *Història dels animals* d'Elià:

βάσανος δέ οἱ τῶν νεοττῶν τῶν γνησίων ἐκείνη ἐστίν. ἀντίους τῇ αὐγῇ τοῦ ἡλίου ἴστησιν αὐτοὺς ὕγρους ἔτι καὶ ἀπτήνας· καὶ ἐὰν μὲν σκαρδαμύξη τις τὴν ἀκμὴν τῆς ἀκτίνος δυσωπούμενος, ἐξεώσθη τῆς καλιᾶς, καὶ ἀπεκρίθη τῆσδε τῆς ἐστίας· ἐὰν δὲ ἀντιβλέψη καὶ μάλα ἀτρέπτως, ἀμείνων ἐστὶν ὑπονοίας καὶ τοῖς γνησίοις ἐγγέγραπται, ἐπεὶ αὐτῷ πῦρ τὸ οὐράνιον ἢ τοῦ γένους ἀδέκαστός τε καὶ ἄπρατος ἀληθῶς ἐστὶν ἐγγραφή.²¹

El text del *Bestiari* català coincideix amb Turmeda pel que fa al sentit, tot i que sense signes expressos d'intertextualitat.²² Bartomeu l'Anglès ofereix dues versions del motiu, una inicial que coincideix amb Elià i una altra de molt resumida cap a la fi del capítol.²³ L'aplicació de l'esguard directe del sol com a prova de legitimitat de la fillada fa d'Elià la font del motiu per a tota aquesta tradició medieval.

4. EXEMPLE DEL CUCUT

Què us sembla del seny del cucut? Que quan s'esdevé que el pare és molt vell i que totes les plomes li cauen de vellesa, i no pot volar, aleshores els petits li fan un bell niu on el fan reposar; i cada dia li porten menjar, fins a tant que plagui a Déu que mori.²⁴

El motiu remunta a la *Història dels animals* d'Elià:

20. Arist. *HA* 620a1-5: «L'àliga és l'animal de vista més aguda, perquè força la fillada, quan encara són tendres, a fitar el so, i tusta i l'hi fa girar aquell que no ho vulgui fer; i doncs, aquell dels dos els ulls del qual llagrimegin abans, el mata, i puja l'altre.»

21. Ael. *NA* II 26: «aquesta és la prova que els seus fill són lledesmes: els fica, encara humits i sense aptesa per al vol, davant del resplendor del sol, i si un d'ells fa pampallugues en suportar malament la força dels raigs, queda foragitat del niu i separat de la família; però si se'ls mira de fit a fit i sense cap vacil·lació, és més fort que tota sospita i és comptat entre els lledesmes, perquè l'empremta del seu llinatge, que és insubornable i no subjecta a venda, és el foc celeste.»

22. Panunzio (1963: 120): «La una sí és que ella prova sos fills si poden gordar fermament en la raja del sol; sí que ella veu fermament que ells hi garden bé, així com ella, e puys ella se confia en ells que són sos fills.» Panunzio (1984: 89) afegeix «aquels que no y guarden axí com ella, gite'ls per la rocha aval, e moren.»

23. *Lib. de propr.* XII I. Ni tan sols la redacció del primer esment, més extens, abona que Barthelemew fos la font de Turmeda per a aquest exemple.

24. Olivar (1928: 163); Llinarès (1984: 119).

Αιγύπτιοι γοῦν τοὺς πελαργοὺς καὶ προσκυνοῦσιν, ἐπεὶ τοὺς πατέρας γηροκομοῦσιν καὶ ἄγουσι διὰ τιμῆς. οἱ αὐτοὶ δὲ Αἰγύπτιοι καὶ χηναλώπεκας καὶ ἔποπας τιμῶσιν, ἐπεὶ οἱ μὲν φιλότεκνοι αὐτῶν, οἱ δὲ πρὸς τοὺς γειναμένους εὐσεβεῖς.²⁵

5. EXEMPLE DEL CASTOR

Què us sembla del seny del castor? Que quan veu els caçadors que el volen prendre, sabent que els dits caçadors no el volen prendre sinó per haver llurs genitals, que són bons per a moltes medicines, si coneix que no pot escapar sense ésser pres, aleshores ell mateix, amb les dents, s'arrenca els genitals i els tira als caçadors, volent-los més aviat perdre que morir, o perdre la vida.²⁶

ὁ κάστωρ ἀμφίβιον ἐστὶ ζῷον, καὶ μεθ' ἡμέραν μὲν ἐν τοῖς ποταμοῖς καταδὺς διαιτᾶται, νύκτωρ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἀλάται, οἷς ἂν περιτύχη τούτοις τρεφόμενος. οὐκοῦν ἐπίσταται τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐπ' αὐτὸν οἱ θηραταὶ σὺν προθυμίᾳ τε καὶ ὀρμῇ τῇ πάσῃ χωροῦσι, καὶ ἐπικύσας καὶ δακῶν ἀπέκοψε τοὺς ἑαυτοῦ ὄρχεις, καὶ προσέρριψεν αὐτοῖς, ὡς ἀνὴρ φρόνιμος λησταῖς μὲν περιπεσόν, καταθεῖς δὲ ὅσα ἐπήγετο ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας, λύτρα δῆπου ταῦτα ἀλλαττόμενος. ἐὰν δὲ ἢ πρότερον ἐκτεμὼν καὶ σωθεῖς εἶτα πάλιν διώκηται, ὃ δὲ ἀναστήσας ἑαυτὸν καὶ ἐπιδείξας ὅτι τῆς αὐτῶν σπουδῆς οὐκ ἔχει τὴν ὑπόθεσιν, τοῦ περαιτέρω καμάτου παρέλυσε τοὺς θηρατάς· ἦττον γάρ τοι τῶν κρεῶν ἐκείνοις φροντίς ἐστὶ. πολλάκις δὲ καὶ ἔνορχοι ὄντες, ὡς ὅτι πορρωτάτῳ ἀποσπᾶσαντες τῷ δρόμῳ, εἶτα ὑποστείλαντες τὸ σπουδαζόμενον μέρος, πάνυ σοφῶς καὶ πανούργως ἐξηπάτησαν, ὡς οὐκ ἔχοντες ἄκρυψαντες εἶχον.²⁷

25. Ael. *NA* x 16: «Els egipcis reverencien les cigonyes, perquè vetllen per llurs pares i els atenen amb el recurs de l'honra. Els egipcis mateixos honoren les oques del país i els cucuts, perquè els primers són amants dels seus fills, i els segons piadosos amb els seus progenitors.»

26. Olivar (1928: 163); Llinarès (1984: 119) assenyala com a font *Lib. de propr.* xviii 27, quan en realitat es tracta del paràgraf següent, el 28.

27. Ael. *NA* vi 34: «el castor és un animal amfibi perquè durant el dia s'està submergint-se a les aigües dels rius, però de nit deambula per terra nodrint-se de tot allò que troba. Sap perfectament per quina causa els caçadors marxen sobre ell amb tota la intenció i tot l'impuls, per la qual cosa acotxant-se i d'una mossegada es mutila els seus testicles i els hi llança, talment com una persona entenimentada que cau en mans de bandits, en pagar-los tot allò que portava damunt a compte de la seua salvació, perquè sense cap de dubte els canvia a tall de rescat. Però si resultava mutilat i salvat en un primer moment, i després és encaçat per segona vegada, redreçant-se aleshores i tot fent palès que no posseeix l'objecte de llurs afanys els allibera d'una fatiga perllongada, puix que ells gens no tenen al cap el deler de la seua carn. Molt sovint, proveïts dels seus testicles i allunyant-se a còpia de córrer com més lluny poden, tot amagant aquella part cobejada els han enganyat amb gran saviesa i astúcia, com si no haguessin tingut allò que tenien.»

També aquí Turmeda podria haver seguit el text o del *Fisiòleg llatí*²⁸ o del *Bestiari*,²⁹ més simples que no el de Claudi Elià i més propers al del nostre autor.

6. EXEMPLE DE L'ORENETA

Què us sembla del seny de l'oreneteta? La qual, si hom treu els ulls als seus petits, hi porta una herba, amb la qual, tocant els ulls dels petits, aquests els obren desseguida i recobren la vista. Aquesta herba és dita 'quelidònia'.³⁰

Per a aquest exemple comptem de bell nou amb la *Història dels animals* d'Elià:

Ἀριστοτέλης λέγει γίνεσθαι ἐν Σάμῳ λευκὴν χελιδόνα· ταύτης γε μὴν ἔάν τις ἐκκεντήσῃ τοὺς ὀφθαλμούς, γίνεσθαι μὲν αὐτὴν παραχρῆμα τυφλὴν, μετὰ ταῦτα δὲ ἐξωμάτῳται καὶ λελάμπρυνται κόρας καὶ ἐξ ὑπαρχῆς ὄρα, ὡς ἐκεῖνός φησι.³¹

A més de l'obra d'Elià, hi ha també un passatge de Plini el Vell que tracta el nostre motiu:

Animalia quoque invenere herbas, in primisque chelidoniam. hac enim hirundines oculis pullorum in nido (...) restituuntque visum, ut quidam volunt, etiam erutus oculis.³²

Després de Plini llegirem el mateix a la *Matèria mèdica* de Dioscòrides:

δοκεῖ δὲ ὀνομάσθαι χελιδόνιον, ἐπειδὴ ἅμα ταῖς χελιδόσι φαινομέναις ἀναφέεται, ληγούσαις δὲ συμπαρακμάζει· τινὲς δὲ ἰστόρησαν, ὡς ἔάν τις τυφλωθῇ τῶν τῆς χελιδόνος νεοσσῶν, αἱ μητέρες, προσφέρουσαι τὴν πόαν, ἰώνται τὴν πῆρωσιν αὐτοῦ.³³

28. L'edició dels *excerpta* que coneixem d'aquest *fisiòleg* es troba a Maio (1835: 589-596), i el motiu del castor es troba a la p. 592: «Castor verum cum respexerit, et viderit venatorem venientem, statim morsu abscedit testiculos suos, et proicit eos ante faciem venatoris, et sic fugiens evadit: venator autem veniens colligit eos, et ultra iam non persequitur eum, sed recedit ab eo. Si autem rursus venerit alter venator, ut perquirens inveniatur, et sequatur post eum, ille videns se iam evadere non posse erigit se et virilia sua venatori. Venator autem cum viderit non habentem testiculos, discedit ab eo.»

29. Panunzio (1963: 110; 1964: 80).

30. Olivar (1928: 164); Llinarès (1984: 119) assenyala com a font *Lib. de propr.* XII 22.

31. Ael. *NA* XVII 20: «Aristòtil diu que hi havia a Samos una oreneta blanca; si algú li agullonava els ulls, tot seguit esdevé cega, però després torna a tenir ulls i n'omple de llum les ninetes, i de bon principi veu, segons que ell diu.»

32. Plin. *NH* XXV 89: «També els animals han trobat herbes, i entre les primeres la celidònia. Amb ella les orenetes tornen la vista als ulls dels seus petits al niu segons que ho vol cadascuna d'elles, fins i tot quan els ulls n'han sigut arrencats.»

33. Diosc. *De materia medica* II 221: «sembla que se li ha donat el nom de celidoni perquè brota a la vegada que es deixen veure les orenetes, i arriba al seu millor moment quan se'n van; alguns han explicat que si és enecat algun dels petits de l'oreneteta, les mares, tot aplicant-li l'herba, en guareixen el dany.»

No hem localitzat la font aristotèlica del motiu, que es troba igualment al *Bestiari*.³⁴

7. EXEMPLE DE LA MUSTELA

Què us sembla del seny de la mustela? La qual, quan vol combatre contra la serp, s'embolca, primerament, tota de ruda, i després va a menjar rel de penical. I fet això, va a combatre contra la serp. I vet com ella sap que les dites herbes tenen força i valor contra el verí de la serp.³⁵

L'anècdota apareix per primer cop recollida per Plutarc:

ὁ δὲ δράκων τῷ μαράθρω τὸν ὀφθαλμὸν ἀμβλυόττοντα λεπτόνων καὶ διαχαράττων.³⁶

Tampoc no falta aquesta observació a la *Història dels animals* d'Elià:

κακὸν θηρίον ἡ γαλῆ, κακὸν δὲ καὶ ὁ ὄφις. οὐκοῦν ὅταν μέλλῃ γαλῆ ὄφει μάχεσθαι, πῆγανον διατραγοῦσα πρότερον εἶτα μέντοι ἐπὶ τὴν μάχην ὡσπερ οὖν πεφραγμένη τε καὶ ὀπλισμένη παραγίνεται. τὸ δὲ αἴτιον, τὸ πῆγανον πρὸς ὄφιν ἔχθιστόν ἐστιν.³⁷

L'exemple es troba igualment als *Bestiaris*.³⁸

8. EXEMPLE DEL CÉRVOL

Què us sembla del seny del cérvol? Que quan veu que és ferit per algun caçador amb una sageta emmetzinada, desseguida se'n va a menjar fulles d'arbòs, saben que valen contra verí.³⁹

Un primer testimoniatge el trobem a la *Història dels animals* d'Aristòtil:

Πολλὰ δὲ καὶ τῶν ἄλλων ζώων τῶν τετραπόδων ποιεῖ πρὸς βοήθειαν αὐτοῖς φρονίμως, ἐπεὶ καὶ ἐν Κρήτῃ φασι τὰς αἰγὰς τὰς ἀγρίας, ὅταν τοξευθῶσι, ζητεῖν τὸ δίκταμον· δοκεῖ δὲ τοῦτο ἐκβλητικὸν εἶναι τῶν τοξευμάτων ἐν τῷ σώματι.⁴⁰

34. S. Panunzio (1963: 97; 1964: 68).

35. M. Olivar (1928: 164-165); Llinarès (1984: 119) assenyala com a font *Lib. de propr.* xviii 72.

36. Plu. *Soll.* 974 b: «La serp que no s'hi veu de l'ull, que amb el fenoll el neteja i l'ablanceix.»

37. Ael. *NA* iv 14: «mala bèstia és la mustela i mala bèstia la serp. Quan una mustela es disposa a lluitar amb una serp, un cop s'ha empassat abans penical, tot seguit compareix a la lluita com si estigués revestida d'una cuirassa i armada del tot. N'és la raó que el penical és d'allò més odiat per a la serp.»

38. Panunzio (1963: 77).

39. Olivar (1928: 165); Llinarès (1984: 119) assenyala com a font *Lib. de propr.* xviii 28.

40. Arist. *HA* 612 1-4: «Molts dels altres quadrúpedes actuen en llur propi socors de manera ben entenimentada, perquè per exemple a Creta diuen que les cabres salvatges, quan són ferides per fletxa, cerquen el dictamen, car sembla que aquesta planta és capaç d'extreure els verins que hi ha al cos.»

La planta científicament anomenada *Origanum dictamnus*—literalment, *orenga del Dicte*, la muntanya sota una cova de la qual fou infantat Zeus i custodiat després pels Curets—és una espècie endèmica pròpia tan sols de certes zones orientals de l'illa de Creta. L'exemple és també recollit a les *Etimologies* d'Isidor de Sevilla:

Cervi dicti ἀπὸ τῶν κεράτων, id est a cornibus; κέρατα enim Graece cornua dicuntur. Hi serpentium inimici cum se gravatos infirmitate persenserint, spiritu narium eos extrahunt de cavernis, et superata pernicie veneni eorum pabulo reparantur. Dictamnium herbam ipsi prodiderunt; nam eo pasti excutiunt acceptas sagittas.⁴¹

9. EXEMPLE DE GOSSOS I GATS

Que us sembla del senys dels gossos i dels gats? Els quals, quan veuen que per massa menjar el ventre els fa mal i els causa dolor, se'n van a menjar moltes herbes que provoquen el vòmit i els fan vomitar; saben que la millor medicina que sia al món, per guarir de la replecció de l'estómac, és el vòmit.⁴²

És de bell nou Plutarc el primer autor a donar-nos notícia d'aquesta anècdota sobre el món animal:

ιατρικῆς δὲ πολλὴ τῶν τριῶν εἰδῶν ἐκάστου καὶ γενναῖον ἐν αὐτοῖς μόνιον ὀρώμεν· οὐ γὰρ μόνον τῷ φαρμακευτικῷ χρῶνται, χελῶνα μὲν ὀρίγανον γαλαῖ δὲ πήγανον, ὅταν ὄψεως φάγωσιν, ἐπεσθίουσαι, κύνες δὲ πόα τινὲ καθαίροντες ἑαυτοὺς χολεριῶντας.⁴³

10. EXEMPLE DE LA PERDIU

Què us sembla del seny de la perdiu? Que quan veu que els caçadors volen prendre els seus petits, ella crida; i desseguida els seus petits fugen; i ella fa veure que no pot volar, i vola un poc endavant i després es deixa caure a terra. I fa tantes de vegades aquest acte fins a tant que veu que els seus petits han fugit i siguin lluny d'allà. Aleshores ella vola i se'n va. I així defensa els seus petits, que no siguin presos.⁴⁴

41. Isid. *Etym.* XII 18: «Els cérvols són anomenats ἀπὸ τῶν κεράτων, ço és, per les seues banyes; κέρατα, doncs, es diu en grec de les banyes. Aquests animals, enemics de les serps, quan s'adonen que estan minvats per una malaltia, els extreuen del fons de les coves amb l'alenada del musell, i amb el seu aliment es guareixen de la dolenteria del verí, un cop vençuda. Ells ens han ensenyat l'herba del Dicte; pasturant-la fora les flexes que hagin rebut.»

42. Olivar (1928: 165); Llinarès (1984: 119-120).

43. Plu. *Soll.* 974b1-4: «Als animals veiem una notable part de cadascun dels tres gèneres de la ciència mèdica: no només se valen de l'administració de fàrmacs, per exemple les tortugues que quan mengen una serp ingereixen tot seguit orenga i les mosteles ruda, i els gossos afectats de bilis que es purguen mitjançant una certa herba.»

44. M. Olivar (1928: 166); A. Llinarès (1984: 120) assenyala com a font *Lib. de propr.* XII 31.

La primera aparició d'aquest exemple es troba a Plutarc:

ἄλλην δὲ πανουργίαν ὁμοῦ μετὰ τοῦ φιλοστόργου πέρδικες ἐπιδεικνύοντες τοὺς μὲν νεοττοὺς ἐθίζουσι μηδέπω φεύγειν δυναμένους, ὅταν διώκονται, καταβαλόντας ὑπίους ἑαυτοὺς βῶλόν τινα ἢ συρφετὸν ἄνω προίσχεσθαι τοῦ σώματος οἷον ἐπηλυγαζομένους· αὐτὰ δὲ τοὺς διώκοντας ὑπάγουσιν ἄλλη καὶ περισπῶσιν εἰς ἑαυτάς, ἐμποδὼν διαπετόμεναι καὶ κατὰ μικρὸν ἐξανιστάμεναι, μέχρι ἂν οὕτως ἀλισκομένων δόξαν ἐνδιδοῦσαι, μακρὰν ἀποσπάσωσι τῶν νεοττῶν.⁴⁵

El motiu es registra també a la *Història dels animals* d'Elià:

ἐὰν δὲ πέρδιξ ἴδῃ τινὰ προσιόντα καὶ ἐπιβουλεύοντα καὶ αὐτῷ καὶ τοῖς βρέφεσιν, ἐνταῦθα αὐτὸς μὲν ἑαυτὸν πρὸ τῶν ποδῶν κυλῖει τῶν τοῦ θηρατοῦ, καὶ ἐνδίδωσιν ἐλπίδα τοῦ δύνασθαι συλλαβεῖν εἰλούμενον. καὶ ὁ μὲν ἐπικύπτει ἐς τὴν ἄγρην, ὁ δὲ ἐξελίττει ἑαυτὸν· καὶ διαδιδράσκει καὶ γίνεται πρὸ ὁδοῦ τὰ βρέφη. ὅπερ οὖν συννοήσας ὁ πέρδιξ, θαρρῶν ἤδη τῆς ἀσχολίας τῆς ματαίας ἀπαλλάττει τὸν ὀρνιθοθήραν ἀναπτὰς, καὶ ἐὰ τὸν ἄνδρα κεχρηότα. εἶτα ἐν ἀδείᾳ ἢ μήτηρ γενομένη καὶ ἐν καλῷ στάσῃ τὰ βρέφη καλεῖ. οἱ δὲ αὐτῇ προσπέτονται γνωρίζαντες τὸ φώνημα.⁴⁶

Cal parar compte en el fet que el text de Bartomeu l'Anglès, tot i la tendència a abreujar el motiu, coincideix amb el d'Elià, no pas amb el de Plutarc. No falta tampoc aquest motiu al *Bestiari*.⁴⁷

I I. EXEMPLE DE LA GRUA

Què us sembla del seny de la grua? Que vetlla, la nit, fent bona guaita, per por que no sigui presa. I tement que la son no la venci, ella pren una pedra i la té en son peu esquerre, i alça el dit peu i dorm sobre el peu dret. I això fa per tal que, si la son la vencia, caient-li la pedra del peu, ella es despertaria per la caiguda de la pedra.⁴⁸

45. Plu. *Soll.* 16, 971c-d. El motiu es troba també a Plini, *NH* x 103: «si ad nidum is coepit accedere, procurrit ad pedes eius feta, praegravem aut delumbem sese simulans, subitoque in procurso aut brevi aliquo volatu cadit, ut fracta ala aut pedibus, at procurrit iterum iamiam prehensurum effugiens spemque frustrans, donec in diversum abducatur a nidis. eadem in pavore, libera ac materna vacans cura, in sulco resupina glaeba se terrae pedibus adprehensa operit.»

46. Ael. *NA* III 16: «si una perdiu veu que algú s'atansa i que alguna malifeta es guarda per ella i per als seus nadons, aleshores es deixa rodolar davant dels peus del caçador i li ofereix el deler que podrà atrapar-la feta tot ella un floc. Aleshores ell s'acotxa per caçar-la, i ella es destortolliga, mentre els nadons toquen pirandó i es troben camí avall. De fet, quan la perdiu ho veu, tot cobrant ànim, d'una revolada desempallega el caçador d'aus de la seua vana ocupació, i deixa l'home bocabadat. Tot seguit, quan la mare es troba a bon lloc i en seguretat, crida els nadons. I ells volen cap a ella perquè en coneixen la veu.»

47. Panunzio (1963: 116; 1964: 109).

48. Olivari (1928: 167); A. Llinarès (ed.), *op. cit.*, p. 120, el qual assenyala com a font *Lib. de propr.* XII 16.

La font de Turmeda no pot ésser Plini el Vell, la presa del qual a la *Naturalis Historia* presenta una versió resumida d'aquest motiu:

Excubias habent nocturnis temporibus lapillum pede sustinentes, qui laxatus somno et decidens indiligentiam coarguat; ceterae dormiunt, capite subter alam condito alternis pedibus insistentes.⁴⁹

Vegem ara el mateix motiu a la *Història dels animals* d'Elià:

ἐν δὲ γῆι μηκίστη πηγῆς ὅταν τύχῳσιν, ἀναπαύονται νύκτωρ καὶ καθεύδουσι, τρεῖς δὲ ἢ τέσσαρες προφυλάττουσι τῶν λοιπῶν καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ κατακοιμῆσαι τὴν φυλακὴν ἐστᾶσι μὲν ἀσκολιάζουσαι, τῷ γε μὴν μετεώρῳ ποδὶ λίθον κατέχουσι τοῖς ὄνυξι μάλα ἐγκρατῶς τε καὶ εὐλαβῶς, ἵνα εἴαν ποτε λάθῳσιν ἐαυτὰς ἐς ὕπνον ὑπολιθάνουσαι, πεσῶν καὶ ὑποκτυπήσας ὁ λίθος ἀποδαρθάνειν καταναγκάσῃ.⁵⁰

També en aquest cas Turmeda podia manllevar el motiu al *Bestiari*.⁵¹

12. EXEMPLE DEL GAT

Què us sembla del seny del gat? Que quan vol fer sa ordura, cava la terra; i com molt bé i diligentment colga sa femta, per tal que el senyor de la casa no senti sa pudor, tement que no el llancés de la casa, sentint la pudor de sa dita femta.⁵²

Que nosaltres sapiguem, l'única font coneguda per a aquest motiu és l'obra d'Elià:

φασὶ δὲ τοὺς αἰλούρους πάντα ὅσα δυσώδη ἐστὶ μισεῖν τε καὶ βδελύττεσθαι. ταύτη τοι καὶ τὸ σφέτερον περίττευμα ἀφιέναι πρότερον βόθρον ὀρύξαντας, ἵνα ἀφανίσωσιν αὐτὸ τῆς γῆς ἐπιβαλόντες.⁵³

49. Plin. *NH* x 20.

50. Ael. *NA* III 13: «En un país de gran extensió, quan troben una font descansen de nit i s'adormen, però tres o quatre vigilen per la resta i per tal de no caure endormiscades s'estan dempeus i s'aguanten amb una sola pota, i amb la pota que està enlaire agafen amb les urpes ben fort i amb molt de compte una pedra, per tal que si es deixaven vèncer tot caient a poc a poc en el son, en caure la pedra i fer soroll els calgui desvetllar-se.»

51. Panunzio (1963: 93; 1964: 62).

52. Olivar (1928: 167); Llinarès (1984: 120-121).

53. Ael. *NA* vi 27: «diuen que els gats odien i avorreixen tot allò que fa pudor; i que per aquesta raó es desprenen abans que res dels seus excrements tot cavant un forat, per tal que els facin desaparèixer en colgar-los a terra.»

I 3. EXEMPLE DE LA GUINEU

Què us sembla del seny de la guineu? Que quan veu que no troba què menjar, ni pot robar gallines a les gàbies o galliners, com és acostumada, s'ajeu al mig del camp, a terra, i està com a morta, no movent ni cap ni peu ni cua, ni altre membre qualsevol de son cos; talment que qui la veu aleshores, no dubta gens que no sigui morta. I llavors, passant els corbs o gralles, veient-la per terra en tal manera, pensant que sigui morta, baixen i es vénen a posar sobre el seu ventre. I llavors madona la Guineu, les pren amb les dents, i en lloc que la volien menjar, ella mateixa, al contrari, els menja. I d'aquesta manera la dita guineu es sadolla.⁵⁴

El nostre següent exemple no es troba en aquest cas a Elià, sinó a les *Etimologies* de sant Isidor:

Vulpes dicta, quasi volupes. Est enim volubilis pedibus, et numquam rectis itineribus, sed tortuosis anfractibus currit, fraudulentum animal insidiisque decipiens. Nam dum non habuerit escam, fingit mortem, sicque descendentes quasi ad cadaver aves rapit et devorat.⁵⁵

Anotem la represa del motiu al *Libro de los gatos*:

La gulpeja cuando ha grand fambre fácese commo muerta en tierra é saca la lengua, ansí que viene el cuervo é el milano cuidando de fallar comer, é lléganse á ella por comerle la lengua, et ella estonce abre la boca é cómelos.⁵⁶

El tema és també conegut al *Fisiòleg llatí*⁵⁷ i al bestiari català.⁵⁸

4. EXEMPLES AMB FONTS PER DETERMINAR

Per a altres exemples turmedians no tenim encara una font ben determinada. Es tracta de quatre motius, el de l'esperver, el del pigot, el de la cigonya i el de l'aranya, per als quals no hem trobat un referent clar a les fonts clàssiques.

54. Olivar (1928: 165-166); A. Llinarès (1984: 120).

55. Isid. *Etym.* XII 29.

56. Cócera (1999: LIII), *Exemplo de la gulpeja*.

57. Maio (1835: 595-596): «vulpis est animal dolosum, et nimis fraudulentum, et argumentosum; cum esurierit, et non inuenierit quod manducet, requirit ubi est rubra terra, et volvit se super eam, ita ut quasi cruenta appareat tota, et proicit se in terra tamquam mortua, attrahens quoque intra se flatu suos ut penitus nec respirat. Aves vero diversae videntes eam sic infectam, et cruentam iacentem, descendentes sedent super eam, ut comedant eam; illa vero rapit eas, et devorat.»

58. Panunzio (1963: 129; 1964: 160-161).

14. EXEMPLE DE L'ESPARVER

Què us sembla del seny de l'esperver? El qual, quan vol prendre algun ocell per son menjar, si no el pren amb dues volades, no va més darrera d'ell, sabent que no plau a Déu que dit ocell mori. Encara, per tal com el dit esperver és puagrós, pren cada nit un ocell, i el té entre sos peus per tenir-los calds; i després, al matí, el deixa anar sense fer-li cap mal; sinó que, si el dit ocell és pres per ell, per molt gran fam que tingui no el voldria menjar, ans el deixa anar sense fer-li cap mal.⁵⁹

15. EXEMPLE DEL PIGOT

Què us sembla del seny del pigot? El qual no fa son niu sinó pels forats i pertusos dels arbres; i quan s'esdevé que els dits forats o pertusos són tancats per algun fill d'Adam amb ferro o altra cosa, ell desseguida hi aporta una herba, la qual és de tal virtut que tota tancadura que és tocada per la dita herba s'obre i romp immediatament, i tocant la dita herba el forat de son niu, estopat i tancat, s'obre tot seguit; i per aquesta raó la dita herba és anomenada 'herba del pigot'.⁶⁰

Com al cas precedent —i importa d'assenyalar la seqüència—, Turmeda comptava amb el precedent del *Bestiari*.⁶¹

16. EXEMPLE DE LA CIGONYA

Què us sembla de la cigonya? La qual quan se sent dura de ventre, se'n va a la mar i, prenent de l'aigua de la mar amb el bec, se n'omple la boca i la posa per darrera a manera de crestiri, sabent que el crestiri és perfecta medicina per a la duresa de ventre.⁶²

L'única font possible és aquí Bartomeu l'Anglès, el qual inclou el motiu tot just a l'inici del capítol corresponent.

59. Olivar (1928: 163); Llinarès (1984: 119).

60. Olivar (1928: 164); A. Llinarès (1984: 119).

61. Panunzio (1963: 111-112): «E com ell ha fet son niu, e algun hom va cercant son niu per assejar si és ver so que hom ne troba en escrit, e si l'hom qui l'ha trobat pren una clavilla de fust e la ficha en lo niu com pus fort poch, e com lo pigot ve e troba son niu axí tancat, sí y fèr molt ab lo bech per assejar si la'n podria trer e com veu que no'l pot obrir, va-se'n e aporta una erba la qual ell coneix, e posa-la sobra aquella clavilla, e mantinent la clavilla sorteix defora»; II, pp. 81-82.

62. Olivar (1928: 165); Llinarès (1984: 120) assenyala com a font *Lib. de propr.* XII 9.

17. EXEMPLE DE L'ARANYA

Què us sembla del seny de l'aranya? Que quan veu que alguna mosca és sorpresa en sa tela, ella corre tot seguit. I la primera cosa que fa és lligar-li els peus i les mans amb fil molt prim que ella treu de son ventre. I un cop l'ha ben lligat, aleshores la menja; sabent que si no la lligava, se'n podria escapar, volant, i així seria frustrada de sa presa.⁶³

Ultra la relació, més aviat feble, que uneix aquest text amb el *Bestiari* català,⁶⁴ la comparació amb el passatge corresponent de l'obra de Bartomeu l'Anglès suggereix que és aquesta la font emprada per Turmeda.

5. CONCLUSIONS

Al nostre parer, fou l'atractiu intrínsec del relat eliani, més que no l'interès científic, el que va ocasionar la difusió de la *Història dels animals*, com molt bé reflecteix *La disputa de l'ase* de Turmeda. La presència de motius que no es troben als bestiaris medievals fa evident la recepció de l'obra grega: així, les referències a l'esperver, el cucut i el gat només es troben a Elià, i la de la guineu a Isidor. Ara bé, de les disset referències examinades, nou tenen Elià com a font inicial; tres Plutarc, la de la mustela, la dels gossos i els gats, recollida també per Bartomeu, i la de la perdiu; i dues Isidor, la del cérvol i la de la guineu, la primera de les quals present també a Bartomeu l'Anglès. Ara bé, el motiu de la perdiu no el pren Turmeda de la tradició de Plutarc, ans de la d'Elià. Dues referències, les de la cigonya i l'aranya, semblen provenir de Bartomeu,⁶⁵ i una darrera, la del pigot, es registra només als bestiaris.

La cerca que mostrem aquí evidencia el paper d'Elià en la configuració d'aquest catàleg de virtuts animalístiques, així com la difusió de la seua obra a la baixa edat mitjana.

JORDI REDONDO
GIRLC, Universitat de València
jordi.redondo@valencia.edu
ORCID 0000-0002-5347-5830

63. Olivar (1928: 166); Llinarès (1984: 120) assenyala com a font *Lib. de propr.* xviii 9.

64. Panunzio (1964: 15): «Que si en la tela de la aranya y cau un animal petit, ho moschó ho semblants, s'i atura e la aranya se'l menja; si hi cau un animal gros, com un colom, un pardal, trenca la tela e tot, e se'n va sa e salvo.»

65. En realitat, Bartomeu fa servir un gran nombre de fonts clàssiques, entre les quals Solí, per exemple.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ABEELE, B. van der, H. MEYER & R. JAMES LONG (2005) «Bartholomaeus Anglicus, “De proprietatibus rerum”». Texte latin et réception vernaculaire», dins B. van der Abeele & H. Meyer (eds.), *Bartholomäus Anglicus, De proprietatibus rerum. Texte latin et réception vernaculaire. Lateinischer Text und volkssprachige Rezeption*, Turnhout, pp. 137-149.
- ALEMANY FERRER, R. (2003) «Tradició i innovació literàries en la *Disputa de l'ase* de Turmeda/Abdal·là», dins *Professor Joaquim Molas: memòria, escriptura, història I*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 15-26.
- ASÍN Y PALACIOS, M. (1914) «El original árabe de la *Disputa del Asno* contra fr. Anselmo Turmeda», *Huellas del Islam*, Madrid 1941, 115-160 (= *RFE* 1, 1914, pp. 1-56; recollit també a *Obras escogidas II-III*, Madrid/Granada, Instituto «Miguel Asín» del CSIC / Escuela de Estudios Árabes de Madrid y Granada, 1948, pp. 563-616).
- BRONSON, D. B. (1961) «Aelian and the *New Testament*. Some aspects of early Christian literature in relation to a secular writer of the early second century», *HTbR*, 54, pp. 297-98.
- CAMPOS GARCÍA ROJAS, A. (2010) «Domesticación y mascotas en los libros de caballerías hispánicas», *eHumanista*, 16, 2010, pp. 268-289.
- CAPPONI, F. (1992) «Eliano, fonte di Phile», *RCCM*, 34 (1992), pp. 223-261.
- CIAN, V. (1884) «Strambotti del secolo xv. Trattati da un codice trevisano», *Giornale storico della letteratura italiana*, 4, 1884, pp. 1-56.
- CÓCERA, D., ed. (1999) *Libro de los gatos, Lemir*, 3, València.
- D'ANCONA, A. (1906 [1a ed. 1878]) *La poesia popolare italiana*, Liorna, Giusti.
- DE EPALZA, M. (1987) «Pròleg», dins *A. Turmeda. La disputa de l'ase*, Ciutat de Mallorca, Moll, pp. 7-11.
- DE STEFANI, E. L. de (1902) «I manoscritti della *Historia Animalium* di Eliano», *Studi Italiani*, 10, pp. 175-202.
- FOUCHÉ-DELBOSC, R. (1911) «Dispute de l'ase», *Revue Hispanique*, 24, pp. 358-479.
- GARCÍA ARRANZ, J. J. (1994) «La sabiduría médica en los animales emblemáticos», *Actas del I Simposio Internacional de Emblemática*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, pp. 771-804.
- (1996) *Ornitología emblemática: las aves en la literatura simbólica ilustrada en Europa durante los siglos XVI y XVII*, Càceres, Universidad de Extremadura.
- GARCÍA SEMPÈRE, M. & LL. MARTÍN PASCUAL (1996) «Algunes fonts occidentals de l'obra d'Anselm Turmeda, *Disputa de l'ase*», *Revista de Filologia Románica*, 13, pp. 181-214.

- (1995) «La *Disputa de l'ase*, consideracions sobre el perspectivisme i les fonts literàries d'Anselm Turmeda», dins J. Paredes (ed.), *Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval II*, Granada, Universidad de Granada, pp. 371-396.
- KINDSTRAND, J. F. (1986) «Manuel Philes' use of Aelian's *De natura animalium* in his *De animalium proprietate*», *SIFC*, 3, pp. 119-139.
- LLINARÈS, A., ed. (1984) *Anselme Turmeda. Dispute de l'âne*, París, J. Vrin, pp. 59-60.
- MAIO, A. (1835) *Classici Auctores e Vaticanicis Codicibus editi: Scriptorum de rebus Alexandri Magni. Commentarii in Virgilium, dynamidia, historica Et grammaticalia quaedam VII*, Roma, Typis Vaticanis.
- MARTÍN PASCUAL, Ll. (1995) «La *Disputa de l'ase* d'Anselm Turmeda i la tradició enciclopèdica medieval», dins J. Paredes (ed.), *Actas del V Congreso de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval II*, Granada, Universidad de Granada, pp. 213-227.
- (2015) «La *Disputa de l'Ase* y otros equinos parlantes en la literatura catalana medieval», *Lectura y Signo*, 10, pp. 101-125.
- MIGNE, J. P. (1845) *Patrologiae latinae cursus completus XIV*, París, coll. 133-288.
- OLIVAR, M., ed. (1928) *A. Turmeda, Disputa de l'ase*, Barcelona, Barcino, pp. 46-47.
- OPELT, I. (1978) «Archilochos (Frag. 302 West) und Solon (Frag. 11 West) bei Niketas Choniates. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte», *RhM*, 121, pp. 197-203.
- ORSANIC, L. (2013) «Una zoología monstruosa: los leones del Palmerín de Oliva», *Letras*, 67-78, pp. 155-162.
- PANUNZIO, S., ed. (1963) *Bestiaris II*, Barcelona, Barcino.
- , ed. (1964) *Bestiaris II*, Barcelona, Barcino.
- PURKART, J., ed. (1975) *B. da Signa, Rota Veneris*, Nova York, Delmar.
- REDONDO, J. (2000) «Les possibles fonts gregues de la *Disputa de l'Ase* de Turmeda», dins C. Bosch & P. J. Quetglas (eds.), *Mallorca i els clàssics II*, Ciutat de Mallorca, pp. 33-48.
- (2013) «The Faithful Dog: the Place of the *Book of Syntipas* in Its Transmission», *Revue des Études Byzantines*, 71, pp. 39-65.
- (2014) «Myths around the Dolphin in Greek Religion», dins A. R. Fernandes, J. P. Serra & R. C. Fonseca (eds.), *The Power of Form. Recycling Myths*, Cambridge, Cambridge Scholar Publishing, pp. 67-89.
- (2015a) «Paradoxografia i científisme a la *Història dels animals* de Claudi Elià», dins Á. Narro & J. J. Pomer (eds.), *Bestiaris i metamorfosis a la tradició literària clàssica i la seua recepció*, Amsterdam, Hakkert, pp. 179-202.

- (2015b) «Paradoxografia i científisme a la *Història dels animals* de Claudi Elià», dins Á. Narro & J. J. Pomer (eds.), *Bestiaris i metamorfosis a les literatures clàssiques i la seua tradició*, Amsterdam, 189-206.
- RICO, F. (1990) *Textos y Contextos: Estudios sobre la poesía española del siglo XV*, Barcelona, Crítica.
- SAMSÓ, J. (1971-1972) «Turmediana I. Trasfondo cultural islámico en la obra catalana de Anselmo Turmeda. II. En torno a la *Tuhfa* y al *Llibre de bons amonestaments*», *BRABLB*, 34, pp. 51-85.
- SEARBY, D. M. (1999) «The sources of the so-called “Gnomologium Parisinum Ineditum”», *RHT*, 29, pp. 295-300.
- TORNERO, E. (1984) *La disputa de los animales contra el hombre*, Madrid, Universidad Complutense, pp. 19-20.
- VIAN, F. (1988) «À propos de deux oiseaux indiens. L'orion et le catreus», *Koinonia*, 12, pp. 5-16.